

Szerdahelyi Zoltán

Beszélgetések Hajnóczy Péterről Balázs Józseffel¹

– Középiskolai magyartanárom, Meixner Béla a hetvenes évek végén adta kezembe Nagykanizsán a Koportos karcsú, kis kötetét. Egyúttal felhívta a figyelmemet, hogy Balázs József követője az ötvenes években indult „Emberavatás” nemzedéknek (Galgóczy Erzsébet, Sánta Ferenc, Moldova György és mások). Elmondta továbbá, hogy e korábbi, modern realista nemzedék élettel teli és a valós problémákkal foglalkozó művészete jelentős lépés volt a sematikus szocialista realizmus meghaladásának útján. Tanárom akkor Balázs Józsefre saját ízlése, irodalomszemléleti és esztétikai szempontjai alapján hívta fel a figyelmemet, indokoltan sorolva be őt e nemzedékkel korábbi, újító realisták – ma már tudjuk, hogy egyetlen – méltó utódjának.

Jellemző, s egyben sajnálatos módon erre a kontinuitásra a korabeli művészetpolitika is ráérzett, s azon nyomban igyekezett is élni – és visszaélni – vele. Azzal ugyanis, hogy Balázs József személyében egy újrealista író t ünnepelt hangsúllyal, egyszersmind szembe is állította őt a Mészöly Miklós nyomdokában akkortájt izmosodó fiatal prózáírók nemzedékével. Akik homlokegyenest más utakat kerestek, távol nem csupán mindattól, ami az úgynevezett szocialista realizmust jellemezte, de egyúttal negligálva is sok mindent, mely bármi fajta – akár tágan értelmezett – realista művészeteszményre emlékeztetne. A képet árnyalja, hogy a háttérben még fölsejlik egy népies-urbánus szembeállítás lehetősége is.

Mi a véleménye erről? Vállalja-e saját műveinek realista felcímkézését, illetőleg a szembeállítást – mondjuk – az úgynevezett „Péterek nemzedékével” (Esterházy–Hajnóczy–Lengyel–Nádas)?

– Általánosságban ehhez annyit, hogy egy dolog, amikor az ember megír valamit, s hogy közben mit gondol, mi jár az eszében, mit hogyan lát, s megint más, ha utána ezt elolvassák érzékeny, hozzáértő emberek. Akkor ők esetleg sokkal többet fognak fel és többet látnak, több érdekességet, színt és tanulságot egy könyvben, mint amire én gondoltam. Aztán a különböző elemzésekből és gondolatmenetekből – akár esztétikai vagy politikai megfontolások alapján – összeáll egy olyanfajta kép, ami bennem, amikor írtam, egyáltalán föl se merült.

Kénytelen-kelletlen észlelnem kellett azonban, hogy mindaz, amit megalkottam, a magyar szellemi élet általános megosztottságának a terepére került. Belekeveredett abba a ki se mondott népies-urbánus zűrzavarba, amihez nekem semmi közöm nem volt. Ahol ez a könyv bizonyos emberek kezében érv volt valami mellett vagy ellen, esetleg arra is használták, hogy másokba belerúgjanak. Előre tudtam, ha ennél vagy annál a lapnál ez vagy az írt a könyvemről, akkor annak mi lesz a konzekvenciája. Mert ilyen volt a szellemi élet! Ez engem nagyon kellemetlenül érintett, mert amikor én a *Koportost* írtam, ilyen szándékom nem volt. Szóba sem jöhetett, hogy a népiesek vagy urbánusok vitájában ezzel

a művemmel állást foglaljak, úgymond letegyem a voksot a nemzeti és népi gondolat mellett a kozmopolitizmus ellen.

Ám az író a könyv sorsát már nem tudja befolyásolni, mert az aztán éli a maga életét és belekeveredik egy másfajta világba, ahol a dolgok a maguk törvényei szerint alakulnak.

– *Fel tudná idézni a Koportos születésének élményvilágát?*

– Mindez Vitkáról, a Vásárosnamény melletti faluból ered, ahonnan származom. Abból, amit én ott tapasztaltam. Semmi többről nincs szó.

Talán csak a szemléletmódban, ahogy ezt a világot megidéztem, abban bizonyos tanulmányoknak, bizonyos művészi hatásoknak is rendkívüli szerepe lehet. Mert a modern filmművészet néhány munkáját többször megnéztem. Mindenekelőtt alapvetően Bergman, Antonioni és Fellini filmjeit. Vonzott engem a szemléletmódjuk, a tömörségre való törekvésük. Az, hogy ne csak az élet dolgairól legyen szó, hanem a létnek a dolgairól is! Ugyanis a kettő együtt lehet csak igazán művészi. Úgy éreztem, számomra egyedül annak van értelme, ha ezt a két utat és lehetőséget képes vagyok összeegyeztetni.

Látszólag semmi köze e filmek világának a Koportos-beli, faluszéli szegény embernek a világához. De ahogyan megtörténnek vele a dolgok, ahogy a semmiségek, az apróságok, a tárgyak előjönnek az életében, s ahogy ezek mögött magától értetődően megjelennek azok a mögöttes tartalmak, amelyekről ezek az apróságok egy mélyebb fekvést kapnak, ez nyilvánvalóan innen, e filmeknek a világából jött elő.

Antonioni forgatókönyveit bújtam állandóan, és megragadott, hogy a semmiségekben, az apró kis párbeszédekben – például amikor egy mérnök és egy butikosnő beszélget – egyszer csak az egzisztencializmus kulcsmondata hagyja el az egyik szereplő száját. Felkiáltottam: „Hoppá, álljon meg a menet: ez Heidegger 1927-es fő művéből, a Lét és időből jön!” A „Nagyítás” például tele van ilyen finom kis mondatokkal, amelyeket a forgatókönyvíró a filozófus műveiből vett át. És ahogyan az olasz mérnöknek és butikosnőnek köze van ahhoz, hogy a létezésnek mi az értelme, ugyanúgy az én faluszéli szegény emberem is valójában a létezésnek a dolgaival viaskodik.

Ez a szemléletmód tehát a modern filmművészetből eredeztethető nálam.

Egyre pontosabban érzékelem e filmeknek a hozadékát a tudatomban, amit tőlük tanultam, a témakezelést, a történet kezelését illetően. Azt, hogy magát a „nyersanyagot” miként lehet minél mélyebb fekvésben elhelyezni, vagy hogy egy szem történetbe minél több szempontot sikerüljön belevinni. Nézzük csak meg, hogy Bergman hogyan oldja meg azt, hogy egy nő és egy férfi ülnek az asztalnál, és tíz perc múlva a legelvontabb, metafizikus témát fejtegetik! Az életük értelméről, a halálról van szó, miközben egy kis harang zúg – és ezzel máris benne vagyunk egy egészen különös világban. Az ő hatásuk, a filmjeik varázsa segített ráébrednem arra, hogy ahhoz, hogy mindezt az irodalomban megjelenítsem, nem szükséges nyelvi akrobatamutatvány. Hanem egy olyan helyzetet kell létrehozni, egy olyan szituációt, amelyben az emberek magától értetődő természetességgel tudnak a létezésnek eme szegleteiben, folyosóin, hegyein otthonosan mozogni.

– *Tehát egyfelől a Koportos élményvilága írója személyes múltjához kötődik, másfelől a regény-nyé érés folyamatában meghatározó szerepe volt a kortárs filmművészetnek is. Konkrétan: mindezen összetevők hogyan hatottak egymásra, illetve milyen munkafolyamatok vezettek végül ahhoz, hogy ez a két (egymástól látszólag távol lévő) világ az irodalmi műben is szervesen összeillesszék?*

– Az „összeillesszkedés” kulcsa az én amatőr filmes múltamban keresendő. Abban, hogy a *Koportos* eredetileg egy amatőr filmes forgatókönyvből nőtt ki magát regénnyé.

Nekem ugyanis rengeteget segített, hogy én magam is több amatőr filmet készítettem.

Az ELTE-n voltam magyar-történelem szakos hallgató, és itt működött egy amatőr filmklub – amely akkor legjobbnak számított az országban –, és ott sok filmet csináltam. Jelentkeztem többször a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, de mindig elutasítottak – aminek most már nagyon örülök.

Az idő tájt, egyetemista koromban, két barátommal nagy részt vállaltunk az Amatőrfilm Szövetség létrehozásában, és mi készítettük a szövetség lapját is, *Amatőrfilm* címmel.²

Az Egyetemi Színpadnak rengeteget köszönhattünk, mert az amatőr filmklub az Egyetemi Színpad kebelén belül működött. Kaptunk ott egy pici szobát, ahol dolgozni tudtunk. A klub vezetője dr. Kárpáti György filmrendező volt, tőle rengeteget tanultam. Ő kényszerített, hogy tanuljam meg a vágást, és szintén az ő hatására fogtam neki a zenehallgatásnak is. Napokon, heteken át zenét hallgattam, azért, hogy kiderüljön – ritmusban, hangulatban –, melyiket tegyük épp készülő filmünk alá. Ezt megelőzően ugyanis nem volt semmilyen zenei műveltségem, így a zenehallgatás nagyon kemény terepmunkát jelentett számomra.

Amatőr filmes körökben forgolódtam tehát, és adódott, hogy megemlítsem nekik, hogy van egy történetem, amelyik otthon, a szülőfalumban játszódik s egy cigány emberről szól, aki a feleségét akarja tisztességesen eltemetni. Írtam is egy amatőr filmes forgatókönyvet, és odaadtam Káldy Lászlónak és Buglya Sándor rendezőnek. Tetszett nekik, jónak tartották, s azt mondták, hogy vágjunk bele! Kárpáti György is támogatta, azzal, hogy ebből lehet egy jó amatőr film, egyórás.

Akkor én hazamentem Szabolcsba, hogy a falubéli gyerekek is segítsenek majd nekem a filmkészítésben.

Végül beláttam, hogy nem tudjuk megoldani, mert nem volt annyi pénzünk. A statisztákra kellett volna, akiket meg kell fizetni. Pláne a cigányokat! Ha állt volna a pia, a cigaretta, a kaja, minden – akkor jöttek volna bátran. Mindösszesen húszezer forint kellett volna nekünk erre 1967–68-ban, de nem tudtuk előteremteni. Tehát a filmkészítés elfelejtődött.

Szerencsémre a munkahelyemen, a Magyar Papír nevű üzemi lapnál csupa íróemberrel voltam együtt – Vathy Zsuzsával, Bella Istvánnal, Tóth Bálinttal és másokkal. Nekik már a puszta jelenlétük is arra inspirált, hogy a forgatókönyvet megírjam novellaként vagy regényként, de természetesen beszélgettem is erről velük.

– *Végül elkészült a mű, ám úgy tudom, a megjelentetését nem volt egyszerű elérni.*

– Elkészült a *Koportos*, megírtam, és akkor elkezdtem járni a kézírral a szerkesztőségeket. Meg kell jegyezsem, hogy nem szépen volt legépelve, csak úgy, ahogy egy üzemi lapnál dolgozó újságíró ezt meg tudta oldani. Nem szép papíron volt, nem tiszta fehér, diósgyőri papíron (pedig a Papíripari Vállalatnál olyat is tudtam volna szerezni), ám a titkárnőnek valahogyan ez a papír jobban kézre állt.

Először az *Új Írás*nál Gaál Istvánt kerestem fel, aki csak ránézett a kéziratra, és egyből azt mondta: „Hát, ezt nem...”

Gondoltam, azért majd elolvassa. De mivel nagyjából egy évig kézbe se vette, szólta Simonffy András barátomnak, hogy járjon közbe és kérje meg, döntse már el, mit akar vele. Simonffy nem csupán érdeklődött, hanem közölte vele azt is, hogy ő maga is elolvasta, s hogy szerintem lehetne vele valamit kezdeni. Erre Gaál: „Nem, nem lehet, hát Balázs üzemi újságíró, és egy százoldalas kézirat – mit tudnánk mi ezzel kezdeni?” Végül visszaadta úgy, hogy el se olvasta.

Ehhez jött még, hogy a *Kortárs*nál lévő másik barátom, akivel együtt fociztunk a kispályás futballbajnokságban, egyből úgy reagált, hogy ő ezt a hosszú kéziratot nem fogja elolvasni, meg amúgy se lenne értelme...

Szóval, én akkor ezzel elgyöttrődtem egy darabig, teltek a hónapok, úgy két év is. Már kezdtem lemondani róla, de azért még odaadtam Bella Istvánnak, kollégámnak az üzemi lapnál. Aki végre elolvasta, tetszett neki, és javasolta, hogy küldjük el a *Forráshoz*, Raffai Saroltának. Ő azonnal válaszolt, azzal, hogy ezt a következő számban leközlik. Így is lett, mellékelnem kellett az egyoldalas életrajzomat is.³

Emellett még elvittem a kéziratot a Magvető Kiadóhoz, hogy könyv formában is megjelenhessen. Tőlük hat hónap múlva kaptam választ azzal, hogy jó-jó a regény, a cigánytéma is, de ez a kiadó nem foglalkozik ilyennel. Közben az idő múltott, a megírástól számítva már három év is eltelt. Ismét csak Bella István ajánlotta a másik kiadót, a Szépirodalmit, amellyel szerencsém is lett: két nap múlva küldték a táviratot, hogy menjek be szerző-déskötésre.

– *Ez azt jelenti, hogy az 1973-ban elkészült Koportost 1976-ban sikerült könyv formában megjelentetni?*

– Igen, és végig idegesített, mert azt is gondoltam, hogy nyilván rossz az írás. Amikor aztán végül megjelent, már szinte én is elcsodálkoztam: „Jé, ez tetszik az embereknek?!”

Nem számítottam erre három év hányattatás után. Örültem, hogy megjelent, és hogy kaptam érte kilencezer forint honoráriumot. Boldog voltam!

– *A kiadástörténetet tovább bonyolítja, hogy míg a Koportos megjelentetése körül zajlottak az események, Ön csendesen tovább dolgozott, és tető alá hozott még két regényt, a Magyarok és a Fábíán Bálint találkozása Istennel címűt. Ráadásul, úgy tűnik, első műve jelentőségét a korabeli kritika – sőt, a kiadók is – csak késve, másodíknak elkészült kötete, a Magyarok sikere után ismerte fel. Fel tudná idézni ennek a zsúfolt korszaknak a történéseit?*

– Igen, ha meggondolom, a *Magyarok* még előbb megjelent, mint a *Koportos*, holott ezt jóval korábban írtam. Az történt, hogy amíg ennek a kiadatásával foglalkoztam, megírtam a másik két könyvet. Ezért jelenhettek meg ezek ilyen összevissza és gyorsan.

A Magvető igazgatója ugyanis behívott, hogy kérjen tőlem egy másik kéziratot, mert eljutott hozzá, hogy a *Koportost* a kollégái hogyan adták vissza. Mivel közben dolgoztam, és volt új kéziratom, tudtam adni neki.

Ezek terjedelmileg csupán 130–150 flekkes kéziratok voltak, nem nagyregények, így el is készülhettem velük. Fél évig, egy évig írtam őket, elbeszélésnek vagy kisregénynek. Zsebben elértek, amikor megjelentek. A megírás időpontját tekintve a *Koportos* az első, a *Magyarok* a második, a *Fábíán Bálint találkozása Istennel* a harmadik. A megjelenés sorrendje szerint viszont előbb jött ki a *Magyarok*, 1975-ben, míg a másik kettő a rákövetkező évben.

– *A születések közelsége miatt sem véletlen talán, hogy e három regény tematikája meglehetősen hasonlít egymásra. Annyi különbséggel, hogy míg a Koportosban a létproblémák még az egyén szintjén jelennek meg, addig a Magyarokban az emberi életsorsok már a nemzet, a magyarság lehetőségeire utalnak a történelem viharai között, a Fábíán Bálintról szóló történetben pedig mindezek mellett hangsúlyozódik a transzcendenshez, Istenhez kötő viszony is.*

– A *Magyarok* esetében még inkább meghatározó az életrajzi háttér, mint a *Koportos*-nál, hiszen abban nőtem fel, hogy anyám többszörre és újra meg újra elmesélte, hogy ő meg apám fiatalon kint dolgoztak Németországban, vendégmunkásként. Bár mindez a második világháború első éveiben történt, ők még jóval később is mindig erről beszéltek. Kisgyerekként azt sem értettem például, hogy miért viseltetik anyám akkora szeretettel egy hozzá hasonló parasztasszony iránt a faluból – míg ki nem derült, hogy együtt dolgozott vele Németországban.

Szóval, ez a történet nálunk mindig ott volt a levegőben.

Nem csoda, hogy elkezdtem gondolkodni, hogy megírnám. Meg akartam örökíteni azt, hogy az anyám, az apám meg a barátaink a szülőfalumból elmentek idegenbe dolgozni. Elmentek, és trógeroltak Németországban, amivel kerestek is. Ebből tudott venni apám tehenet, földet és házat, sőt a nagybátyámnak még biciklit is.

Magyar vendégmunkások a háború alatt Németországban?

Ráadásul ismeretlen téma volt, senki nem foglalkozott vele. Hát miért ne lehetett volna megírni, hiszen érdekes volt?!

A *Magyarok* születésénél tehát ezek voltak rám ösztönző hatással, s nem valamiféle háttérben lévő gondolat, hogy én most a nemzetüggyel akarok foglalkozni ebben az írásomban. A saját szüleim, a falubéli emberek sorsának megörökítése és megidézése foglalkoztatott a megindulásnál. Az persze más dolog, hogy amikor nekifogtam, akkor már más is eszembe jutott. Ami eszembe jutott, azt alakítottam a képességeim szerint, abból válogattam ki, hogy mit írok bele a műbe. De a megörökítés igénye volt az első, az alapvető! Az meg tőlem független, hogy később ebből a befogadás során, a kritikusoknál – vagy az irodalompolitikuskoknál – mi kerekedett.

– *A Magyarokat tartják a legsikeresebb művének. A széles körű elismerésben nyilván szerepet játszott az is, hogy Fábri Zoltán filmrendező 1977-ben filmre vitte az Ön családjának és szülőfalujának a történetét.*

– Igen, Fábri Zoli bácsinak megtetszett az írásom, s nekiállhattunk a *Magyarok* megfilmesítésének. Ahogy kész lett, hazavittem, és otthon levétítettem anyámnak, kétszer is. Végigsírta, mert pontosan úgy érzékelte benne sok dolgot, ahogyan ő azt megélte.

A film egészét érezte hitelesnek, annak ellenére, hogy bizonyos részek nem konkrétan, nem az ő élete által igazolhatóan voltak hitelesek benne, hanem általános értelemben.

– *Mégis, számomra, ha összehasonlítom az írást a belőle készült filmmel, mindenképpen az irodalmi mű az erősebb, a szigorúbb, az összefogottabb. Úgy érzem, a film ehhez képest mintha engedelményeket tett volna a nagyobb hatás érdekében. Mit gondol erről filmes-íróként?*

– Nagyon nehéz ezt összehasonlítani. Közhely, de tényleg nem szerencsés összevetni a könyvet a filmmel. Elég sok filmben dolgoztam már, olyanban is, ami regényből készült, dramatizálok is, tehát meg tudom ítélni, s ez alapján mondom, hogy az egy más dolog. Mások az eszközei, más a hatása, a tömörítésnek és a megjelenítésnek merőben más a természete az egyik helyen, mint a másik helyen.

A lényeg, hogy a könyv legfontosabb gondolatai, a tartalmi lényege átmentődtek a filmbe is. Ezzel együtt elismerem, hogy az ilyenféle fenntartásoknak is meglehetősen lehet a létjogosultságuk.

Egészében mégis szerencsésnek tartom, hogy ez a film elkészült.

Magyar viszonyok, magyar filmes felkészültségi viszonyok között, magyar rendezővel és magyar színészekkel ez a leoptimalisabb filmes megvalósulást jelentette számomra. Nem is tudtam volna elképzelni más rendezőt és más színészeket!

Ráadásul a filmnek Magyarországon elfogadható sikere is volt – külföldön meg különösképpen. Majdnem Oscar-díjat kaptunk a *Magyarokra* – bekerült a legjobb hat film közé. Az Oscartól tényleg csak az a kis segítség választotta el, amire az akkori viszonyaink között nem is számíthattunk.

Másfelől pedig számomra, fiatal, a könyveivel éppen csak meginduló ember számára nagy szerencse volt, hogy ebből a regényből film készült, mert a nevemet forgatta – és ez nagyon fontos.

– *Folytatódott aztán ez a siker rákövetkező műve, a Fábrián Bálint találkozása Istennel megjelenése után is?*

– Életem nagy hozadékának tartom, hogy bár már eléggé leromlott állapotban, de még a betegségem előtti évben, 1981-ben eljutottam a róla készült filmmel Indiába. A film készítői ugyanis nem mentek el.

Az indiai filmfesztiválon a fogadtatást már megelőlegezte, hogy előző évben a *Magyarok* nagydíjat kapott ott.⁴

Örömmre ez is díjat kapott.⁵

Am ennél még többet jelentett számomra az a fantasztikus siker, amelyet a film a misztikus-metafizikus világra fogékony ottani közönség körében aratott. Igaz, a vetítés nemzetközi botrányba torkollott, ugyanis csak egy előadást terveztek, miközben öt előadásra való közönség gyűlt össze. A feszültséget még tovább gerjesztette, hogy nem engedték be a vidékről érkezetteket, miközben az új-delhi protekciók mások helyét foglalták el. A kint rekedtek aztán megtámadták a mozit, amiből szabályos ostromállapot alakult ki. Megjelent az indiai kulturális miniszter, meg a magyar nagykövet is. Végül aznap kellett még egy vetítést tartani, amit aztán másnap megismételtek. Az indiai újságok óriási címmel számoltak be a botrányról – zárójelben jegyzem meg, hogy a hazai sajtóban ez csak kis hírként jött le.

Örömmre összetalálkoztam Grigorij Csuhráj neves szovjet rendezővel, akinek szintén tetszett a film. Fábri filmjei amúgy is rendkívül népszerűek voltak Indiában. A Delhi Magyar Kultúra Házában⁶ tartott rendszeres magyar filmes vetítések is azt igazolták, hogy ő a legnépszerűbb magyar filmes Indiában.

Irodalmi műveim filmes történetéhez hozzátartozik, hogy a két Fábri-film között a legelső munkámat, a *Koportost* is sikerült filmvászonra vinnünk 1979-ben, Gyarmathy Lívia rendezésében, magyar–nyugatnémet koprodukcióban, a ZDF tv-társaság segítségével.

– *Minek tulajdonítja a regényeiből készült filmeknek ezt a felfokozott fogadtatását ebben a távoli, s a miénktől meglehetősen különböző kultúrájú országban?*

– Számukra ezek a filmek ugyanolyan távoli egzotikumot jelentettek, mint nekünk, ha egy indiai történetet látunk. Másfelől a *Fábrián Bálint találkozása Istennel* vetítése során az istenkeresés történetében és problematikájában egy velük közös, hozzájuk közel álló helyzetet élhettek át.

– *Gondolom, e nemzetközi filmes sikerek pozitívan hatottak vissza könyveinek nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi fogadtatására is.*

– Igen, s e sikernek lett aztán a következménye, hogy a *Fábrián Bálint találkozása Istennel* regényt több nyelvre lefordították. Megjelent minden szocialista országban, a Szovjetunió több köztársaságában, lefordították svéd, finn, török, német és még más nyelvre is.

Hangsúlyoznám, hogy a kiválasztásban az is szerepet játszott, hogy ez magyar történet, lokális, idevaló – tehát magyar ügy.

Mert például egy elidegenedéssel foglalkozó könyv nagyon jó lehet, akár nemzetközi értéktétel szerint is. Am az már egyáltalán nem biztos, hogy érdeklí is az embereket más-
hol, hiszen azt mondják: „Kérem, rendben van, de ilyet mi is tudunk!”

A számos külföldi megjelenéshez annyiban a szerzői jogvédő hivatal is besegíthetett, hogy a kisregényért kevesebb jogdíjat számított fel a kiadónak, mint egy terjedelmesebb műért...

– *Az eddigiek alapján akár azt is mondhatnánk, hogy a hitelesen és színvonalasan megjelenített nemzeti tematika akár nemzetközi léptékű érdeklődést is kiválthat – de inkább maradjunk a mi belterjes, népies-urbánus világunknál. Imént visszautasította, hogy műveit bármelyik szekértábor*

gondolkodása, eszmevilága megérintette volna, s ragaszkodott azok születésének szigorúan önéletrajzi indíttatásához.

Szavai hitelét látszik igazolni, hogy művei mellett mintha emberi és művészi kapcsolatait se érintették volna e kétféle nézetrendszer szembenállásához köthető megkülönböztetések. Írókkal közeli, barátinak nevezhető kapcsolatai sem ez alapján választódtak ki. Gondolok hirtelen két, teljesen különböző habitusú íróra, úgymint Ördögh Szilveszterre és Hajnóczy Péterre.

– Kulin Ferenc, a *Mozgó Világ* volt főszerkesztője, már a rendszerváltás után, MDF-alelnökként mondta egyszer nekem azt, a második József Attila-díjambra utalva (amelyiket két drámámért kaptam, amiket a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház mutatott be), hogy:

„Te, téged kijátszanak ezek az Esterházyék ellen! Azért kaptad a díjat.”

Akkor kezdtem el én ezen igazán gondolkodni. Már túl voltam mindenen, akkor már benne voltam nyakig a betegségben. Kétségtelen, hogy Esterházyt nagyon nem szerette a hivatalos kritika. A *Népszabadság*, amikor tudta, belepiszkált, belerúgott.

De az, hogy engem? Meg miért játszanának ki?

Igen jó barátságban vagyok a magyar írókkal, általában mindenkivel (pláne most, hogy már nyolc éve nem vagyok senkinek a riválisa) – éreztem is a legutóbbi írószövetségi közgyűlésen, és ez fantasztikusan nagy dolog.

Esterházyval nagyon jó viszonyban voltunk. Nádas Péterrel is, ha nem is baráti viszonyban. A hetvenes években meg, amikor – legfiatalabbként – rám tették az írószövetség prózai szakosztályának titkári posztját (mert senki nem vállalta el), mindig, minden alkalommal azt képviseltem, hogy Nádas Péter az *Egy családregény vége* című regényéért kapja meg a József Attila-díjat. De hiába, mindig megfúrta a hatalom.

Nádas a filmforgatókönyveit is felajánlotta, azokat is olvastam, velük más volt a helyzet. Annak ellenére, hogy örült a Filmgyár, meg a stúdió is, hogy Nádas dolgozik, hozza a forgatókönyveit. Mégse pártfogolták túlságosan, mert ezoterikusnak tartották, olyanak, ami a közönséget nem nagyon fogja érdekelni. Ám az is igaz, hogy bár az ő világa másfajta világ, mint az enyém, meg másképpen ír, mint én, de az érték az érték.

Mint ahogyan ha kézbe veszem Thomas Mann bármelyik regényét, mindig hideglelést kapok, mert olyan csodálatos írónak tartom. Micsoda fantasztikus erő, szellemi energia és felkészültség van az ő könyveiben! Távol áll tőlem, más, mint én, és utolérhetetlen, ugyanakkor a legnagyobb szellemi orgia számomra is. Esterházyt ugyanúgy olvasom, és egy pillanatig nem vonom kétségbe a zsenialitását. Soha nem vontam kétségbe, hogy a *Kis magyar pornográfia* vagy a *Termelési regény* nem első osztályú munka! Valószínűleg nem is tudnék olyat írni – meg nem is akarok.

Talán egyedül Ördögh Szilveszterrel nem értettem egyet – pedig vele a mai napig nagyon jó barátságban vagyunk, és a munkáival sincsen bajom –, amiért a Kádár-rendszer utolsó évében beállt a párt Központi Bizottságába. Amikor már látom, hogy agonizál egy rendszer – teljesen nyilvánvaló volt, hogy agonizál, gesztusaiban, mindenben agonizált –, akkor miért kell neki beállni központi bizottsági tagnak?!

És egyáltalán: miért kell neki így, direktben politizálni?!

– Senki író társával nem volt konfliktusa?

– Egyetlen íróval, Végh Antallal volt konfliktusom. A Szocrealban fociztam, ahol ő volt a csapatkapitány. Be akart állítani a kapuba, amit én elleneztem. Akkor ő szidta az anyámat, káromkodott, és belém is rúgott, rendesen. Mezei András a védelmemre kelt, de én otthagytam. Két évig nem köszöntünk egymásnak, de azóta köszönünk, jóban vagyunk és beszélgetünk.

Persze ő nemcsak engem rúgott meg, hanem másokat is. Azt mondta, hogy amit ő akar, az van! Emiatt aztán Csurkával és Moldovával is konfliktusba keveredett. Tóni összeférhe-

tetlensége miatt a csapat is kettévált – én is otthagytam, s beálltam a Moldova–Csurka-féle Szocreálba. A Tóni-féle csapat aztán befulladt, de a mienk még mindig megvan, ha a betegségem miatt már nem is tudok futballozni, csak szurkolójuk vagyok. A mai napig büszke vagyok, hogy a lebetegedésem előtt három hónappal még a bécsi Práter stadionban fociztam a csapattal, de jártunk az NSZK-ban, Ausztriában, s terveztük, hogy megyünk még Norvégiába, Olaszországba öregfiúmeccseket játszani...

Persze lehet, hogy az én megrúgásomba az is belejárt, hogy korábban, ötöd-éves egyetemista koromban a Tóni egyik kisregényéről írtam egy recenziót a *Kritikába*. Amelyben nem mondtam azt, hogy zseniális munka, hanem hogy „rendben van, ez egy jó könyv”. És valahogyan, talán két mondatban, valami bíráló megjegyzést tettem a stílusára – mert valami stilisztikai bakit találtam benne, valami semmiséget. Nyilván Tóni olvasta ezt, és még élt benne ennek az egy mondatnak az emléke, amikor belém rúgott. Ezt már csak később gondoltam, persze, hogy ez történt, hogy én nem azt mondtam róla, hogy zseniális munka – pedig különben abszolút mértékig dicsértem.

– *Hajnóczy Pétert hogyan ismerte meg?*

– Mint már levelemben megírtam⁷, miköztünk Péterrel nem volt egy széles bázisú, széles alapozású kapcsolat. Ennek se ő, se én nem voltam az oka – egyszerűen úgy alakult, hogy az ő rövid kis életének az utolsó másfél évében találkoztunk. Teljesen véletlenül, a *Valóság* szerkesztőségében, ahová ő állandóan bejárt, ami neki egy tanyája volt (már nem dolgozni ment, mint korábban, amikor *Az elkülönítő* szociográfiáját írta). Reggel érkezett, és aztán estig ott maradt. Beszélgetett a szerkesztőségben az emberekkel. A szerkesztők, Lázár, Sükösd és Körösi is nagyon szerették őt, különösen a hölgyek, a két titkárnő. Én pedig többször bejártam oda sakkozni, és így találkoztunk. Kapcsolatunk azonban mindössze öt-hat találkozásra szorítkozott.

Másodszor is a *Valóság* szerkesztőségében találkoztam vele. Ő akkor nem tudott meglenni anélkül, hogy ne vitt volna bort valamelyik közértből, és ne igyon fönn a szerkesztőségben. Rengeteg ideje volt és mégsem volt ideje. Számomra felfoghatatlan, hogy mikor írt?! Nem tudom, hogy mikor írhatott, ugyanis reggeltől estig ott tartózkodott...

Beszélgettem vele, és firtatni kezdtem, hogy miért iszik. Én ugyanis rendkívüli módon ellene vagyok az italozásnak – most is. Nem vitatom azt, hogy annak, hogy emberek isznak, annak lehet jogosultsága, tehát ebben teljesen toleráns vagyok.

Erre Péter elmondta nekem, hogy mi a kedvenc koktéja. Ami nélkül már nem is tud élni – a fantasztikus érzés nélkül, amit ez benne kivált. Valamint, hogy nekem fogalmam sincs az életről, s hogy ez mit jelent!

A koktéja a következő volt: mindig vett tiszta, 100%-os alkoholt és szerzett valahonnan zöld diót hozzá. Az alkoholt ráöntötte a zöld dióra, és egy-két napig úgy hagyta. Aztán az alkoholt vagy megitta magában, vagy valamit még tett hozzá. Erre már nem emlékszem, de hogy a zöld dió tiszta alkohollal volt erjesztve, arra igen.

Ez volt a kedvenc itala, amit nekem háborzongató volt még hallgatni is. Ez ugyanis már más, az alkoholizmusnak valami egészen különleges dimenziója, amiről a normálisan gondolkodó, hétköznapi életet élő embernek, mint jómagam, kevés fogalma van. Mi nem-igen tudhatjuk, hogy milyen titkok, milyen kívánalmak, milyen belső indítékok vezették el ezt az embert – vagy általában az embert – oda, hogy egy ilyesfajta ital legyen neki a legkedvesebb itala. Valahol olvastam róla, amikor meghalt, hogy ő magát vitte a sírba. Az az érzésem, hogy az ilyen koktélok széttrancsírozhatták az ő erejét, energiáját, ellenálló képességét, mindent, ami az emberben ahhoz kell, hogy mindennap létezni tudjon. Valóban ez, ez tántorogtatta őt bele a sírba.

Hát, bizony előfordulhatott, hogy nagyon gyakran megsértett embereket, talán engem is. De, azt hiszem, teljesen akaratán kívül. Ezt be kellett kalkulálni, amikor ilyen lebegő-li-begő állapotban volt – többnyire alkoholos állapotban. Ezt az ember megérezte, legalábbis meg kellett éreznie mindenkinek, ki a környezetében volt, és akkor betudta annak, hogy „ez van!” – és haragudni rá, ez föl sem merülhetett. Órá nem lehetett haragudni! Magas, erős testalkatú volt, aki fizikai munkát végzett, nagyon hosszú ideig. Abból élt, hogy kőkeményen dolgozott. Utána szabadúszóként próbált megélni (utolsó éveiben nem végzett már fizikai munkát), ösztöndíjakat kapott, ahonnan tudott, innen-onnan. Pénzek jöttek, csurrantak-cseppentek, megjelent ez-az, fölment valamelyik szerkesztőségbe, hogy: „Majd hozok írást – de kérek előleget!” Amire szüksége volt, mert kívánta, hogy lemenjen és tudjon venni egy üveg vörösborot.

Érdekes volt, hogy sose panaszkodott, hogy a világ ilyen rossz meg olyan rossz. Anyagi gondjai miatt se, pedig nyilvánvalóan soha nem volt pénze.

Egyszer például a 4-es buszon találkoztunk össze (mert ő a Lékai téren lakott, én meg a Márvány utcában), s akkor is ilyen semmisségekről folyt a szó, hogy: „Te, öregem, milyen fura dolog ez, hogy milyen közel lakunk egymáshoz, és mégis milyen keveset találkozunk. És most összefutottunk a 4-es buszon!”

– *Egyik beszélgetőtársnóm állítása szerint Balázs József lett volna Hajnóczy tanúja a vele tervezett esküvőn...*

– Erre a tervezett esküvőre nem emlékszem... Én egy másik hölgyről tudok, egy nagyon kellemes, fiatal leánykáról a Filmgyár szerkesztőségében – igazi bensőséges szerelmi kapcsolat volt közöttük. Mindenesetre ezek a viszonyok az ő normális életvitelére is rámutatnak, arra, hogy kapcsolata a nőkkel ennyire szerteágazó volt. Jelezve egyben az ő minden iránt való érdeklődését.

A feleségével is találkoztam néhányszor – akinek első kötetét, *A fűtőt* ajánlotta – ő nagyon mellette volt és támogatta-segítette.

Állítólagos tanú mivoltom inkább azzal függhet össze, hogy nem lehettem a számára antipatikus. Tényleg, kellemesen voltunk együtt: beszélgettünk, megértettük egymást. Ahogy megismerkedtünk, abban a pillanatban baráti viszony alakult ki köztünk, soha nem volt konfliktus. Ez a terve is mutatja, hogy bár ő nagyon extravagáns figura volt, a kapcsolatunkat barátságának látta. S ha ez utólag így áll össze – jólesik és örülök neki.⁸

– *A találkozásai során miről beszélgettek, szóba került-e az irodalom?*

– Köznapi dolgokról volt szó – de politikáról nem. Ha együtt voltunk, akkor többnyire Péter beszélt. Mint azok az emberek, akik isznak, egyfajta lebegésben léteznek, és beszédkényszerük van. Csak mondják, mondják a monológjaikat a környezetüknek, ami miatt nagyon nehéz egyenrangú partneri viszonyt kialakítani. Pedig nem azért beszélt ő mindig, hogy én ne tudjak megszólalni, hanem mert olyan állapotban volt, ha ivott. Nem nevezném részegségnek, hanem inkább egy különös állapotnak.

Tehát a beszélgetésünk egyirányú volt. Hiába akartam én is mondani valamit – ez nehéz volt, mert ő csak mondta a magáét. Más helyreigazítana az ember, hogy „Fogd már be a szád!”. Na de Péternek ezt nem tehettem, nem akartam megsérteni. Így inkább rendkívüli toleranciával hagytam: „Jó, mondjad...”

Irodalomról nagyon keveset vagy egyáltalán nem beszélgettem vele. Egyébként is jellemző, hogy írók között ritkán beszélünk irodalomról. Inkább arról, hogy mibe kerül ez, mibe az, ki mit csinált reggel... Észrevettem ugyanakkor – és ez nekem nagyon tetszett –, hogy nem szívesen nyilatkozik a saját irodalmi gyötrődéseiről, a nehézségeiről, az úgynevezett műhelytitkairól. Nem is volt talán neki ehhez elegendő tehetsége. Tudniillik az

is egy tehetség, ha az ember a saját írásairól tud beszélni. Ehhez neki nem volt tehetsége, de nem is érdekelte. Nagyon helyesen, különben. Az ő művészete a csinálás volt. Tehát írni. Aprólékosan, nagy műgonddal, rettenetes fegyelemmel, rendkívüli hozzáértéssel, ösztönös nyelvi képességgel. Ő sose tanult semmit, egyszerűen tudta, hogyan kell pontosan fogalmazni. Rettenetes gyöttrődéssel és pontossággal írt – neki ez volt a jellemzője, nem az, hogy interpretálja magát, vagy valamilyen módon a világ felé önmagát eladja – hanem a munka. Maga a munka, amiben az ő valódi, rendkívüli tehetsége és fantáziája és egyénisége megmutatkozott.

Egyszer, amikor a lakásunkon beszélgettünk, elmondta nekem, hogy filmrendező szeretne lenni. Tudta, hogy a Filmgyárban dolgozom, és szóba került a rendezés is. Beszélt erről a vágyáról, s elmondta, hogy az ő filmrendezői példaképei a japánok. Olyan jó filmeket szeretne rendezni, mint Akira Kurosawa. A szuper-realizmusnak és a szuper-szurrealizmusnak a különleges keverékét szeretne volna filmen megvalósítani – ilyen látomásai voltak. Últ nálunk az ágyon és előadta, hogy a vér egyfelől realista módon jelenne meg, ám ugyanakkor ennek a vérnek egyben különös-szurreális, szimbolikus értelme is lenne. Elmondta, hogy ennek megvalósítási technikáját a japán filmművészetben látja, amit ha tovább tanulmányozna, akkor filmrendezőként is tudna létezni. Úgy érzi, hogy megvan erre a képességei, és ha úgy alakul az élete, akkor rendezhetne is.

– Számomra ez a megnyilatkozás a kísérleti irányhoz sorolt Hajnóczy Péter és az újrealistának aposztrófált Balázs József közötti rokon vonásokra is rámutat. Hajnóczy írásaiban is fontos szerep jut a mindennapi, az úgynevezett kis dolgoknak, s egyúttal hangsúlyozódik azok mögöttes jelentősége is. Mint a például felhozott japán filmekben, ahol a legnagyobb brutalitásból egyszer csak finom, költői érzékenységű képsorok, jelenetek bomlanak ki.

– Szimbólummá válik azonnal, átmegegy mélyfekvésbe. Igen, én is így gondolom, hogy nem véletlen ez a rokonság köztünk. Hajnóczy fűtőjének elszántsága ugyanarról a tőről fakad, mint az én Koportosomban a szegény cigányember igyekezete, hogy méltóképpen temethesse el a feleségét.

– Hajnóczy filmes érdeklődése kapcsolódott-e valahogyan az Ön filmgyári munkájához?

– Nekem a filmgyárban dramaturgként az volt a feladatom, hogy minél több irodalmi, prózai munkát megvegyünk, azzal a céllal, hogy belőlük esetleg film készülhessen. Új könyveket, folyóiratokat kellett olvasnom, és ha megjelent egy jó könyv, akkor jeleznem, hogy érdemes megvenni a jogot. Azért, hogyha film készülne belőle, az nálunk történjen. Az effektív munka az íróval – vagy az író nélkül –, vagy az íróval és a rendezővel közösen, az már a folyamatnak egy másik része volt. Mivel rám Hajnóczynak *A fűtő* című elbeszélése különös hatást gyakorolt – a kidolgozásmód, a szemlélet, a pontosság, az egész előadása, tömörsége és rendkívüli elevensége okán, javasoltam, hogy vásároljuk meg a mű megfilmesítésének jogát.

Négy stúdió működött akkor, s én az Objektív Stúdiónál dolgoztam, aminek a vezetője Marx József volt. Ő, amennyire tudta, tényleg támogatta – lehetőségei szerint – a fiatal irodalmat. Ha látta, hogy lehet valamivel mit kezdeni, akkor: „Na, vegyük meg, hátha tudunk belőle filmet csinálni!” Akkoriban léteztek még dramaturgiai keretek, melyek egyben az írók támogatását is szolgálták – ilyen módon is kapott kis ösztönzést az irodalom. Irodalompolitikai, művészeti program is volt, hogy a mai magyar irodalomból legyen film – és ezt el is várták a művészeti és a filmes élet vezetői. Ennek múltja volt, hiszen – Sarkadi Imrétől kezdve Galambos Lajoson át Sánta Ferencig és Örkény Istvánig – nagyon sok író munkájából készült már film korábban. A mecénatúra egy sajátos formája volt ez akkoriban.

– *Hogyan működött ez a mecenatúra a gyakorlatban?*

– Az író kapott a novelláiért tizenötezer forintot, ami jelentéktelen, de mégis nagyon jó pénz volt. Az előleggel együtt kaphattunk, mondjuk, húsz-harmincezer forintot, és nem kellett érte tenni semmit. Mindössze annyi volt a feladatunk, hogy a kis könyvet bevigyük és leadjuk. És azt mondjuk, hogy ez mind kézirat. A titkárnő eltette, hogyha jön a revizor és megkérdi, hogy miért fizette ki a novelladíjat, akkor elővehesse: „Ezt a könyvet vettük meg!” Az egész mögött tehát egy szociális mozzanat is meghúzódott. És ha, mondjuk, én javasoltam egy művet, akkor erre volt lehetőség.

– *Hajnóczy örült, hogy első kötetének, A fűtőnek megveszik a megfilmesítési jogát?*

– A lehetőségnek Péter nagyon örült – terveztük, hogy keressünk rendezőt is a megvalósításhoz.

Először persze megkérdeztem tőle, hogy megvette-e már valamelyik stúdió vagy a TV. Amikor azt válaszolta, hogy még nem, akkor gyorsan szóltam a főnökömnek, hogy vegyűk meg a jogot. Ettől önmagában még semmi esély nem lett volna arra, hogy ebből film lesz, de ha a jog nálunk van, és valamelyik jobb rendező meg akarja filmesíteni *A fűtőt*, akkor hivatkozhat erre azzal, hogy: „Jó, hát akkor megírjuk a forgatókönyvet!”

Sikerült elérni, hogy egészen szép összeget kapjon.

Előre egyeztetett időpontban kellett bejőnnie, aláírni a szerződést. Ő azonban már egy órával előbb megérkezett. A titkárnő fogadta, leültette. Mondhatom, a stúdióban lévőkre furcsa hatást tett a megjelenésével. A hideg tél ellenére semmi nem volt rajta, csak egy nadrág és egy pulóver – a pulóver alatt se trikó, se ing. Ezenkívül még egy bőr válltáska is volt nála, ami nem a legjobban záródott. A válltáska meg tele gyógyszerrel. Ahogy ott ült, a válltáskája egyszer csak lecsúszott, és az összes gyógyszer kiömlött. Az előteret beborították a pirulák – valószínűleg nyugtatók. Ő lehajolt – szinte meztelenül, mert fölcúszott a pulóverje – és mintegy fél óráig szemelgette, szedte össze a gyógyszereket, aztán visszarakta ebbe a jó, de mégse eléggé praktikus táskájába. Olyan furcsa, lebegő, nem delíriumos, inkább kábítószeres állapotúnak látszott.

Aláírtuk a szerződést és megegyeztem vele, hogy két nap múlva jöjjön vissza a pénzért – ennyi idő kellett, amíg mindenféle adminisztráció során eljutott a szerződés a pénztárba.

Ez már nem sokkal a halála előtt történt. Én ekkor nem voltam jelen, a titkárnőtől tudom, hogy Péter ismét abban a lebegő, bár nem részeg állapotban érkezett. A pénztárosnők éppen ebédeltek. Erre ő elkezdett kiabálni, hogy jöjjenek elő a pénztárosok. Jelenetet rendezett, ami azzal végződött, hogy három rendésznek kellett lecsillapítani. Amikor nagy nehezen megkapta a pénzt, a rendészek vitték el a Filmgyár területéről.

Aztán már csak a temetésén „találkoztunk”.

Emlékszem pontosan: igazán, valóban nagyon megható és drámai volt a temetése. Igen sokan voltak ott. Azt hiszem, a hetvenes években publikáló íróknak valószínűleg az első és egyben utolsó összejövele volt, ahol ugyanúgy megjelent Esterházy Péter, mint mondjuk egy másik szélsőség, Ördögh Szilveszter. A ravatalozóhoz érkezvén egy rendkívüli, nagyon különös zenét hallhattunk, amit még Péter kért, hogy azt játsszák, ha meghalna. Másra nem emlékszem, annyira a halála és a zene hatása alatt voltam. Érdekes volt, hogy abban a szerencsétlen helyzetben, a temetésen ezekkel az írókkal – akik egyébként nem esznek egymás tenyeréből – mindnyájan együtt voltunk és úgy temettük el szegény Pétert.

Ezúton mondok köszönetet az író özvegyének, Fodor Katalinnak a beszélgetés végső formába öntéséhez nyújtott segítségért.

1 Balázs József íróval 1990. december 18-án, déli 12 órakor kezdtünk beszélgetni a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának egyik helyiségében. Tekintettel az író betegségére, s az ebből adódó nehézségekre egy esetleges későbbi interjú megvalósíthatóságát illetően, a szokásosnál alaposabban igyekeztem felderíteni a saját életművéhez kapcsolódó emlékeit. (Nem feledve természetesen, hogy erre a találkozóra is a Hajnóczy Péterrel kapcsolatos beszélgetéssorozat alkalmából került sor.) A beszélgetés hangfelvétele a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárában található, melynek írásban rögzített formája 65 gépelt oldalt tesz ki. Az itt olvasható interjú ennek a nyersanyagnak a rövidített és szerkesztett változata.

2 Köztudomású, hogy a magyar amatőr filmes mozgalom története sok szálon fut és számos, egy mástól függetlenül alkotó (és más-más szervezeti egységbe tartozó) tehetség érezte magáénak. Ebből következően is a mozgalom történetének különböző korszakaiban mások és mások voltak a szervezői/vezetői tisztségek betöltői is. Balázs Józseffel beszélgetve elsősorban annak (rövid) rögzítését éreztem kötelességemnek, hogy az ő emlékezetében hogyan maradt meg ez a folyamat. Semmiképpen nem törekedhettem arra, hogy e *magántörténelem* tényeit ütköztessen mások emlékezetével, s e dokumentum tematikáját és (korlátozott) kereteit megterheljem az esetlegesen létező más történetekkel. Balázs József özvegyétől, Fodor Katalintól származó megerősítés alapján azonban az bizonyosnak látszik, hogy a szövetség lapját az említett időszakban (1966–67 táján) – Balla G. Tamás és Buglya Sándor mellett – Balázs József készítette.

3 A Forrás, melynek 1975/1. száma a *Koportost* lehozta, a kezdő író illő módon köszöntötte is:
„*ÍRÓT AVATUNK...*”

Ritkán részesülünk a felfedezés örömeiben; naponta jelentkező prózaíró tehetségekkel igazán nem kényeztet el bennünket a sors. Balázs József Koportos című kisregénye azonban kivételes ábrázolóerőt sejtet – a szokványba hajló megfogalmazásunk nem képes felidézni azt a meglepetést, amelyet a kézirat első olvasásakor átéltünk. Épp ezért az óvatosság jegyében fogant szerkesztői kockázatvállalás emlegetését is mellőznénk.

Ki ez a 30 éves fiatalember? Szerkesztőségünknek írott levelében így mutatkozik be: Szatmár megyében születtem. Középiskolába Mátészalkán jártam, majd kocsikísérő, betanított és segédmunkás voltam Budapesten, amíg a különböző főiskolák és egyetemek elementáris ellenkezését legyűrve magyar-történelem szakos egyetemi hallgató lehettem. Időközben amatőrfilmeket készítettem, hivatalnok voltam, és a közelmúltban megírtam a doktori disszertációm. (A régi Kritikában több recenzióm és egy Jancsó-filmmel foglalkozó tanulmányom is megjelent.) Jelenleg a Magyar Papír című üzemi lapnál újságíróként dolgozom.

Az ifjúkorban feltelrodott emléktanyag forrása a Koportos lapjain is átsüt. Ám szó sincs a beat-nemzedékre jellemző gátlástalan áradásról, stílrromantikáról, a cselekménykomponálás már-már a végletekig puritán és fegyelmezett. Olyan, mint a főhős életvitale, Balog Mihályé – a balog mihályoké... A szerző vallomása, írása mondanójára vonatkozóan, ugyancsak tudatosságáról tanúskodik: Kisregényemben megkíséreltem bebizonyítani, hogy bárkinek adódhat az életében olyan helyzet, amikor úgynevezett bonyolult kérdésekkel találja magát szemben.

E látszatra nem nagy igényű felismerés szépirói kibontása messze túlmutat a próbálkozás szintjén. Azzal együtt, hogy az ábrázolás eszközei imitt-amott felidéznek az írás, sőt a film nagymestereit, Camus borzongató szűkszávságát, Kurosawa Akira japán rendező póreségeiben is öntörvényű képsorait; s a cselekménybonyolításnak fokozatosan a középpontjába kerülő aranyárga fűzfavesszőkéve is behelyettesíthető a hemingway-i nagy hallal. A millió azonban hamisíthatatlanul mai és hazai, összes anakronizmusával együtt.

A Koportos című kisregényt teljes terjedelmében azzal az egyáltalán nem hátsó gondolattal adjuk közre, hogy írókat avatunk.”

4 A *Magyarok* című film az alábbi fontosabb díjakban részesült:
1979:

Magyar Filmkritikusok Díja a legjobb női alakításért Pap Évának
Új-Delhi: Arany Páva nagydíj

Oscar-díjra jelölve a legjobb külföldi film kategóriájában
1980: Salamanca: nagydíj

5 A Fábrián Bálint találkozása Istennel díjai:

1981:

Magyar Játékfilmszemle: színészi díj Koncz Gábornak

Új-Delhi: Ezüst Páva díj a legjobb férfialakításért Koncz Gábornak

Belgrád: a Szerb Filmművész Szövetség operatőri díja

A 3–4. jegyzetpont forrása:

Marx József: *Fábri Zoltán – Fák és folyondárok, egy komoly filmrendező pályaképe*

Vince Kiadó, 2004. Filmográfia, 230. p.

6 Mai hivatalos neve: Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ

7 Balázs József 1990. november 22-i keltezésű levele az interjú készítőjéhez:

Kedves Szerdahelyi Zoltán,

köszönöm levelét és érdeklődését. Ami pedig szegény, drága H. Pétert illeti – életének utolsó évében – valóban többször találkoztunk, valószínűleg a barátjának is tekintett, de túlzás lenne azt mondani, hogy ez a barátság széles bázison nyugodott volna. Alkalmoszerű találkozások voltak ezek, bár kedvesek, bensőségesek, igen közvetlenek és barátiak. Abból indult ki ez a kapcsolat, hogy én a filmgyárban dolgoztam, s egy-egy írását próbáltam a stúdióban megvetetni, ami néha sikerült is...

Természetesen állok rendelkezésére, megpróbálom felidézni, ami H. Péterrel és az én akkori életemmel – illetve életemben – történt. Az én helyzetem jelenleg elég szerencsétlenül alakul, hosszú évek óta kórházi kezelésre szorulok, jelenleg még arra sincs időm, hogy ezt a levelet átírjam, mert minden második napomat a kórházban töltöm, állandó időzavarban vagyok. Hosszú évek óta tart ez az állapot, s csak remélni lehet, hogy pár hónap múlva – talán – megváltozik. Ha decemberben felhívna telefonon /.../, december közepén, talán egy délelőtti napon, rövid időre, találkozhatnánk. Jelenleg semmilyen találkozást nem tudok vállalni, mert minden percem be van táblázva.

/H. Péterről jut eszembe, hogy a Valóság szerkesztősége – lehetséges, hogy újat ezzel nem mondok – nos, a Valóság szer-be sokat járt, ott sokat tartózkodott, barátai voltak ott. Ha vállalják, hogy beszéljék erről, az mindennél érdekesebb lenne. Úgy tudom, hogy legtöbbit ott tartózkodott, jól érezte ott magát./

Szeretettel üdvözlöm:

nov. 22.

Balázs József

8 Bár Balázs József emlékezete az esküvői tanúskodásra való felkérést nem rögzítette, Hajnóczy filmgyári kapcsolatát ő is megerősíti. Minderről így vall az érintett, „Kavics” (az egykori beszélgetés publikálásra történő előkészítése folyamatban):

Balázs József nagyon jóban volt Hajnóczyval – bár én soha nem érttem, hogy miért voltak jóban. Hajnóczy részéről ő volt kitűzve mint esküvői tanú. Ráadásul Hajnóczy abban megelőzte a korát, hogy egyházi esküvőt erőltetett. Vajdahunyadvárnál a kis kápolnát nézte ki magának, s Balázs Józsefnek fényképészként is helyt kellett állnia. Ezt ők megbeszélték egymással – a szertartást illetően teljesen apró részleteket is kidolgoztak már. Csakhogy Hajnóczy a döntő pillanatban úgy két hétre eltűnt, és csak az esküvő előtt három nappal keveredett vissza (nevet). Nem, nem mondta le, gondolom, egyszerűen csak elment haza, a feleségéhez... Mindez 76 májusában történhetett, amikor az „M”-et írta.